

**„OPIEKA NAD BIEDNYMI KOŚCIOŁAMI”
PRZY WARSZAWSKIM ARCYBRACTWIE NIEUSTAJĄCEJ
ADORACJI NAJŚWIĘTSZEGO SAKRAMENTU**

W historii kościoła katolickiego głęboko zakorzenione są tradycje stowarzyszeń ludzi świeckich, zwanych bractwami. Przejawy zbiorowej gorliwości religijnej nie zawsze znajdowały właściwe ujęcie, co drastycznie zaznaczyło się w średniowieczu, gdy mistycyzm ruchów pokutniczych przesłaniał niekiedy istotę chrześcijaństwa. Swoistym przeciwieństwem wędrownych biczowników były tzw. zgromadzenia miłosierne, które zajmowały się dobroczynnością i umacnianiem wiary wśród lokalnej społeczności, najczęściej w obrębie własnej parafii¹. Obydwa nurty dotarły także na ziemię polskie², ale niemniej ważne jest

¹ Z obfitej literatury o różnych aspektach życia religijnego w średniowiecznej Europie por. np.: L. Gougaud, *Dévotions et pratiques ascétiques du moyen âge*, Paris 1921; G. Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter*, Paderborn 1936; C. Schreiber, *Gemeinschaften des Mittelalters*, Münster 1948; L. Bouyer, *Spiritualité du moyen âge*, Paris 1961; H. Grundmann, *Religiose Bewegungen im Mittelalter*, Darmstadt 1961. Z prac w języku polskim warto wymienić: Ch. Dawson, *Religia i powstanie kultury zachodniej*, Warszawa 1958; T. Manteuffel, *Narodziny herezji. Wyznawcy dobrowolnego ubóstwa w średniowieczu*, Warszawa 1963; J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, Kraków 1964; R. Southern, *Kształtowanie średniowiecza*, Warszawa 1970; J. Huizinga, *Jesień średniowiecza*, Warszawa 1974.

² Por. np. K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, Lublin 1962; Tenże, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986; B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne” R. 10: 1967 nr 1/2 s. 289 n; E. Wiśniewski, *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne” t. 17: 1969 z. 2 s. 51 n; H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław 1977; H. Samsonowicz, *Złota jesień polskiego średniowiecza*, Warszawa 1971; *Materiały do dziejów społeczno-religijnych w Polsce*, Lublin 1974; S. Kwiatkowski, *Powstanie i kształtowanie się chrześcijańskiej mentalności religijnej w Polsce do końca XIII wieku*, Warszawa 1980; A. Witkowska, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa*, Lublin 1984.

to, że dały one początek bractwom we współczesnym ich rozumieniu. Po odrzuceniu heretyckich na poły praktyk flagelantów owym wspólnotom wiernych przyświecało zwykle „uczczenie jakiej tajemnicy wiary lub świętych pańskich, spełnianie uczynków chrześcijańskich i pobudzanie tak siebie jako i drugich do cnoty”³.

Nowożytną wykładnię funkcjonowania bractw przyniosła encyklika Klemensa VII z 1604 r. Pełnej kodyfikacji dokonano przed połową następnego stulecia, gdy dekrety kolejnych papieży i kongregacji rzymskich określiły generalne zasady sprawowania władzy biskupiej nad bractwami oraz sprecyzowały ich obowiązki, prawa i przywileje. Do najważniejszych powinności należało wyjednanie zgody właściwej kurii na utworzenie bractwa i zatwierdzenie jego ustaw przez biskupa. Dopuszczalne było występowanie o modyfikację czy uzupełnienie regulaminów brackich, lecz przy zachowaniu pierwotnej nazwy, która podlegała szczególnej ochronie. Nawet powołanie w jednym mieście zgromadzeń o identycznym tytule i zbliżonych celach wymagało dyspensy papieskiej. Za to decyzja większości członków wystarczała, żeby wraz z całym majątkiem przenieść swą siedzibę do innego kościoła.

Niektórym wspólnotom przysługiwało miano arcybractwa. Poniekąd było to wyróżnienie czysto prestiżowe, wiążące się głównie z liczebnością danego stowarzyszenia, ale także z rozszerzeniem programu ponad przyjętą normę, czemu najlepiej chyba służyła działalność charytatywna. Niezależnie jednak od formalnego statusu poszczególnych organizacji, wstępującym doń udzielano odpustów zupełnych, co pozostawało zapewne w ścisłym związku z wielką popularnością bractw, które zawiązywały się w każdej prawie parafii⁴. Stąd zdarzały się przypadki, „że bractwa (...) ograniczają się do noszenia świec gorejących w czasie procesji i pogrzbów, a ich sesje mają za przedmiot tylko wspólną konsolację, składki też obracane bywają wyłącznie na światło i poczęstunek”⁵.

Wszelako już zderzenie z oświeceniowym racjonalizmem zachwiało

³ *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworski, t. 2, Warszawa 1873 s. 551.

⁴ Por.: H. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1990 s. 215–218, gdzie podstawowa literatura dotycząca organizacji brackich. Zaś najbardziej wyczerpująca bibliografia w: S. Poniatowski, *Bractwo św. Różańca przy kościele Dominikanów Obserwantów w Warszawie (1669–1949)*, Warszawa 1986, mps w warszawskim Archiwum Archidiecezjalnym (dalej cyt. ArWwa).

⁵ *Encyklopedia kościelna*, t. 2 s. 556.

bytem struktur zastygłych w kultywowaniu obrządków. Wydaje się, że głębsze przyczyny masowego wówczas podupadania bractw trzeba złożyć na karb kryzysu religijności wywodzącej się z ducha soboru trydenckiego. Autorytet Kościoła ucierpiał najmocniej pod koniec osiemnastego stulecia, w atmosferze ogólnego rozluźnienia obyczajów czy wręcz pewnego indyferentyzmu moralnego, tak charakterystycznych dla tej fascynującej skądinąd epoki. Dopiero około połowy ubiegłego wieku odżyły wartości⁶, które poza wszystkim innym w dużej mierze stanowią o naszej cywilizacyjnej i kulturowej tożsamości. Opisane zjawiska mieszczą się w kanonie wiedzy podręcznikowej, nie wymagają więc szerszych uzasadnień. Zamiast konkluzji warto zatem posłużyć się porównaniem, mogącym uzmysłowić różnice pomiędzy osiemnastym- i dziewiętnastowiecznym światopoglądem.

Odbiegając nieco od tematu przypomnijmy, że na przełomie stuleci krajową masonerią kierował Stanisław Kostka Potocki (1755–1821). W pierwszych latach Królestwa Polskiego pełnił też funkcję ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, lecz tutaj wspominamy o nim jako właścicielu podwarszawskiego Wilanowa. Królewska rezydencja przez trzy pokolenia pozostawała w rękach Pilawitów. Wnuk Stanisława Kostki – August Potocki (1806–1867) był już człowiekiem głęboko wierzącym – zaś jego żonę – Aleksandrę z Potockich Potocką (1818–1892) zaliczyć wypada do osób o największych zasługach we wspomaganie polskiego Kościoła w drugiej połowie XIX w.⁷ Po wielkim mistrzu Wielkiego Wschodu Polski pozostały m. in. obfite zbiory masońskie, przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych. W zgromadzonych tamże papierach Aleksandry Potockiej natrafiamy natomiast na różnorodne przejawy działań podejmowanych z pobudek religijnych. Zawierają się w tym również materiały dokumentujące pracę *Arcybractwa Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu, połączonego z opieką nad ubogimi kościołami*⁸.

Zakładanie bractw, które poświęcały się oddawaniu czci Najświętszemu Sakramentowi albo głoszeniu nauki chrześcijańskiej nie podlegało zwykłym ograniczeniom kanoniczym. Mogły one egzystować niemal

⁶ Por. np.: K. Górski, *Dziewiętnastowieczna próba odnowy katolicyzmu polskiego*, Warszawa 1967; S. Jarocki, Cz. Strzeszewski, *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, Warszawa 1981; D. Olszewski, *Przemiany społeczno-religijne w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 1984.

⁷ Por.: A. Majdowski, *Ze studiów nad fundacjami Potockich z Wilanowa*, Warszawa 1993.

⁸ AGAD. Archiwum Gospodarce Wilanowskie (dalej cyt. AGW). Drobne zespoły (dalej cyt. DZ), sygn. 57–69.

przy każdym kościele, niezależnie od liczby świątyń w danej miejscowości, różniąc się co najwyżej ubocznymi celami swych poczynań. W dziewiętnastowiecznej Warszawie spotykamy dwa Arcybractwa Nieustającej Adoracji, a pierwszeństwo przypada erygowanemu w 1843 r. przy kościele św. Kazimierza panien sakramentek⁹. W rzeczywistości było ono pod opieką duchową kanoników katedralnych¹⁰. Niebawem znany kaznodzieja, a zarazem kapelan bractwa — ks. Józef Kalasanty Mętlewicz ułożył specjalną książeczkę, pomocną przy odprawianiu przepisanych w statucie modłów¹¹.

Ostatecznie Stowarzyszenie uformowało się w 1846 r., obierając za swą patronkę świeżo kanonizowaną św. Weronikę Giuliani¹², a nadto nazwę w rozszerzonym brzmieniu: Arcybractwo Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu i Instytucji Jajmuźnicznej dla wstydzących się żebrać. Chodziło tu o „ubogich, niegdyś w zamożności zostających, a kolejną zmienności losu będących w nędzy”¹³, którym zapewniano doraźne wsparcie finansowe. Oprócz tego Instytucja Jajmuźnicza łożyła na utrzymanie i wykształcenie osieroconych dziewcząt — „z pierwszeństwem dla pochodzących z rodziców przez zasługi w kraju znanych”¹⁴. Wywodzącym się przeważnie z rodzin urzędniczych panienkom fundowano stypendium pod warunkiem wzorowego zachowania i postępów w nauce. Ów godny najwyższego szacunku zwyczaj przetrwał przez kilka dziesiątków lat¹⁵, lecz na dobrą

⁹ Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchowych zatwierdziła ustawę Arcybractwa na początku 1844 r. Por. też: ArWwa Akta Arcybractwa Najświętszego Sakramentu, gdzie zachowały się druki deklaracji członkowskich z 1844 r., razem z *Instrukcją* „dla wszystkich, którzy wpisali się w Arcybractwo Najświętszego Sakramentu Adoracji i Reparacji, to jest: nagrodzenia Czcii ujętej Najświętszemu Sakramentowi przez niezbożnych”. Od 1864 r. obowiązywały nieco zmienione deklaracje członkowskie, w których wyeksponowano obowiązki oraz korzyści duchowe „wpisanych w to Arcy-bractwo”.

¹⁰ Por.: *Ustawa Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu przy kościele WW Panien sakramentek warszawskich*, Warszawa 1844.

¹¹ J. K. Mętlewicz, *Godzina adoracji, nabożeństwo dla Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu ułożone przez...*, Warszawa 1847.

¹² Z tej okazji w kościele sakramentek odsłonięto obraz świętej, której patronat nad Arcybractwem potwierdził bp A. Fijałkowski w liście pasterskim z 10 lutego 1846 r. „Pamiętnik Religijno-Moralny” t. 11: 1846 s. 261–2. Por. też: *Krótki zbiór i życie ś. Weroniki Giuliani, panny z zakonu ś. Klary kapucynek, kanonizowanej (...)* d. 26. maja 1839 roku..., Warszawa 1841.

¹³ Por.: *Przepisy o Instytucji jajmuźnicznej Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu przy kościele ww. pp. sakramentek warszawskich*, Warszawa 1846.

¹⁴ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 38 s. 600.

¹⁵ Por.: „Tygodnik Mód i Powieści” 1891 nr 25 s. 199, gdzie podsumowanie

sprawę nie odbiegał od rozpowszechnionych podówczas akcji charytatywnych, niekoniecznie wspierających się na autorytecie organizacji kościelnych.

Odmianą formę dobroczynności przyjęło drugie Arcybractwo warszawskie, łączące adorację Najświętszego Sakramentu ze świadczeniami na rzecz zaniedbanych kościołów. Założono je na wzór istniejącej od 1843 r. belgijskiej konfraterni, której twórcą był o. Boone z zakonu jezuitów. W 1849 r. zdołano uzyskać pełnię praw przysługujących arcybractwom, a breve z 1853 r. przyniosło pozwolenie na powoływanie filii, co w krótkim czasie spowodowało rozprzestrzenienie się owego ruchu w całej bez mała Europie¹⁶. Do nas udało się go wprowadzić w 1856 r. dzięki staraniom Tekli Skarżyńskiej¹⁷.

Przejęta z macierzystej wspólnoty reguła była dość łagodna, zarówno co do wymaganych praktyk religijnych, jak i pod względem dodatkowych obowiązków. Każdemu ze stowarzyszonych wypadało uczestniczyć w uroczystym nabożeństwie, odprawianym w wybrany dzień miesiąca przez duchownego opiekuna bractwa, zwanego dyrektorem. Również raz w miesiącu należało odbyć godzinną adorację, korzystając ewentualnie ze wspomnianego dziełka ks. Mętlewicza. Składki członkowskie wyznaczono w symbolicznej wysokości — 1 rubla rocznie, licząc raczej na wpływy z dobrowolnych ofiar. Ponadto — „każda kobieta (...) winna wykonać w ciągu roku choćby jedną kościelną robotę. (...) Panie wiejskie w miejscu wykonywanej roboty mogą zdać sprawę jako zrobiły cośkolwiek do swojej własnej parafii lub innego kościoła. (...) Chętnie także przyjmują się (...) suknie jedwabne lub nawet wełniane lub inne przedmioty ubioru, które użyć można na materiały do ubiorów kościelnych”¹⁸.

wydatków za 48 lat istnienia Arcybractwa. *Sprawozdania Instytucji Jajmuźnicznej* publikowano w latach 1864–99 na łamach „Przeglądu Katolickiego”. Ostatnie tego typu informacje znajdujemy w „Kurierze Warszawskim” R. 79: 1899 nr 43 s. 2; R. 81: 1901 nr 145 s. 3. Osobno wydawano też: *Sprawozdanie Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu przy kościele pp. Sakramentek warszawskich z r. 1844/45 oraz 1845/46; Sprawozdanie z czynności i funduszków Arcybractwa (...)* z r. 1853/54, 1861/62, 1863/64–1873/74; *Sprawozdanie z czynności Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu i Instytucji Jajmuźnicznej dla wstydzących się żebrać, przy kościele św. Kazimierza (...)* za r. 1872/73, 1873/74–1879/80; J. Badoński, *Sprawozdania z czynności i funduszków (...)* dla osieroconych panienek i wstydzących się żebrać (...) za r. 1878, 1884/85, 1888/89–1889/91.

¹⁶ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 51 s. 803.

¹⁷ *Wiadomość o Arcystowarzyszeniu Nieustającej Czcii Najświętszego Sakramentu, połączonego z opieką ubogich kościołów, w Warszawie przy kościele Dzieciątka Jezus, Warszawa 1856.*

¹⁸ „Kronika Rodzinna” t. 4: 1871 nr 17 s. 271 n.

Niestety, nic bliższego nie możemy powiedzieć o samej założycielce, poza tym, że uchodziła za „znaną z pobożności i wysokich cnót chrześcijańskich dziewicę”¹⁹. Ideę swą rozwijała aż do śmierci w 1860 r. Z wiarygodnych danych wynika, że w ciągu tego pięciolecia na zaopatrzenie kościołów wydatkowano około 20.000 rubli, a bilans za kolejne lata przedstawiał się jak niżej²⁰:

rok:	1856	1857	1858	1859	1860
rs.:	1586	2400	3101	6060	6847

Ocalałe fragmenty korespondencji pozwalają też na uchwycenie początków aktywności Stowarzyszenia. Ponad wszelką wątpliwość w przekazywaniu darów pośredniczyła kuria biskupia poprzez właściwe dekanaty. Tryb postępowania oddaje list dziekana brzezińskiego do proboszcza w Budziszowicach, gdzie czytamy: „Konsystorz Jeneralny Warszawski (...) polecił zawiadomić, iż JW Tekla Skarzyńska (...) zaofiarowała (...) dwa ornaty (...) po odbiór których ma się (ksiądz) zgłosić niebawem, zapisać [je] do Inwentarza i pamiętać o modłach przy ołtarzu o dobrodziejach”²¹. Za rodzaj personifikacji trzeba uznać tu jednoznaczne określenie fundatorki. Mogła to być całkiem inna osoba, na co zdaje się wskazywać choćby pokwitowanie od administratora parafii w Stanisławowie: „Z daru dobroczynnego, z rąk JW Hrabiny Skarzyńskiej (...) następujące aparata kościelne odebrałem”²² — i wylicza ornat, kapę, albę, obrus na ołtarz, komżę, korporały i puryfikaterz. Nie przypadkowy był również wybór kościoła, o czym świadczy z kolei przesłane do Kompiny pismo dziekana łowickiego, zawiadamiające tamtejszego plebana, iż dla świątyni „Jego (...) Arcybractwo (...) aparaty do służby bożej potrzebne przeznaczyło, po odbiór których przedmiotów u JW Tekli Skarzyńskiej (...) [ma] się zgłosić w mieszkaniu Jej”²³.

Na podstawie ostatniej informacji nasuwa się wniosek, że przedsięwzięcie miało charakter na poły prywatny. Wyrzedzając nieco bieg wydarzeń, zacytujmy wypowiedź ks. Piotra Męczyńskiego, który tak oto zrekapitulował tę wstępną fazę: „Założycielka naszego stowarzyszenia (...) aż do chwili zgonu zajęta była myślą, jakby był jej na długo zapewnić. Nie dozwoliło jej niebo uskutecznić tych zamiarów: dopiero dostojna matka zmarłej spełniła je (...) zapraszając do czyn-

¹⁹ „Pamiętnik Religijno-Moralny” t. 2: 1861 s. 332.

²⁰ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 51 s. 806.

²¹ AGAD AGW Dz, sygn. 57 — pismo z 8 lipca 1856.

²² Tamże — pokwitowanie z 20 lipca 1856.

²³ Tamże — pismo z 24 lipca 1856.

ności Arcybractwa Szanowne Zgromadzenie PP. Kanoniczek tutejszych”²⁴. Pozwala się to domyślać, że związki z przyszpitalnym kościołem p. w. Dzieciątka Jezus — wymienionym w ustawie założycielskiej — były czysto formalne, albo wystąpiły wręcz jakieś konflikty, gdyż po niespełna dwóch latach bractwo rozstało się z siostrami miłosierdzia.

Na nową siedzibę, wybrano wszakże kościół p.w. św. Antoniego przy klasztorze reformatów. Na tę okoliczność sporządzono stosowny akt, którego preambuła otrzymała następującą postać: „Z mocy pozwolenia (...) Arcybiskupa Metropolity Warszawskiego Melchiora Fijałkowskiego pod dniem 3. lutego 1858 na lat dziesięć udzielonego, Arcybractwo Adoracji Nieustającej Najświętszego Sakramentu za przychyleniem się łaskawym zwierzchności zakonnej (...) Ojca Prowincjała XX. Reformatów, kościół ich w Warszawie obiera do odprawienia w nim zwykłych swoich nabożeństw”²⁵. Zgodnie z tym zapisem ustalenia dotyczyły spraw obrzędowych, a sygnatariuszem umowy ze strony bractwa był pierwszy jego dyrektor ks. Ludwik Gruszecki.

Kawaler złotego krzyża Imperium, sędziwy kanonik kolegiaty łowickiej, doktor świętej teologii oraz *judex surrogatus*, zastrzegł sobie, że w każdy pierwszy czwartek miesiąca odprawi przed wielkim ołtarzem mszę świętą śpiewaną. Po nabożeństwie arcybractwo zbierało się na konferencję w udostępnionej im przez zakonników kaplicy św. Antoniego. Uroczyście obchodzono »czwartek zwany tłusty«. Przez cały dzień wystawiany był Najświętszy Sakrament, a ksiądz dyrektor celebrował sumę oraz nieszpory, które uświetniała solenna procesja. Każdorazowo między oktawą Wszystkich Świętych pamiętano również o mszy żałobnej za zmarłych współbraci. Korzystanie z uprzejmości reformatów kosztowało rocznie 300 złp, czyli około 45 rubli srebrem, nie licząc innych wydatków, jak opłaty za świece, utrzymanie służby kościelnej, etc., co nie wchodziło już w zakres umowy²⁶.

Treść zawartego porozumienia utwierdza w przekonaniu, że do deklaracji o opiece nad biednymi kościołami podchodzono zrazu z pewną ambiwalencją, być może traktując je za trochę ekstrawaganckie pomysły dam z towarzystwa, które znalazły sobie przelotną rozrywkę. Jakby na przekór takim opiniom wykazywały one wielką determinację, przez prawie pięć lat ubiegając się o zatwierdzenie rządowe dla Arcybractwa. Wymagane prawem państwowym usankcjonowanie

²⁴ „Pamiętnik Religijno-Moralny” t. 2: 1861 s. 334.

²⁵ AGAD AGW Dz, sygn. 57.

²⁶ W 1869 roku np. wydano 793 złp (ok. 120 rs.) na „utrzymanie nabożeństwa, światła i zakrystiana”. Por.: „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 51 s. 805.

swej działalności otrzymały w 1860 r.²⁷ Niedługo potem zostały nawiązane oficjalne kontakty z kanoniczkami. Nie sposób dociec, czy było to przypadkowe następstwo zdarzeń, czy ich ściśle określona kolejność. Wszelako jest godne odnotowania, że zgromadzenie sióstr „ofiaruje (...) przytulenie w kościele swoim, pomieszczenie magazynu w mieszkaniu; wszelką nadto możliwą pomoc i współdziałanie przyrzeka”²⁸.

Kanoniczki — po przeprowadzce z Marywilu — zajmowały pojezuicki zespół klasztorny i kościół p.w. św. Andrzeja, zlokalizowane nieopodal reformatów. Zapowiedź współpracy z ekskluzywną kongregacją szlachetnie urodzonych panien zdawała się otwierać szersze perspektywy. Ale wydana w 1862 r. ustawa nie pozostawia najmniejszych wątpliwości, że Arcybractwo nadal funkcjonowało przy kościele p.w. św. Antoniego²⁹. Zadziwiająca z pozoru sytuacja łatwo daje się wytłumaczyć faktem, że umowa z reformatami opiewała na 10 lat, wygasła więc dopiero w 1868 r. W grę mogły też wchodzić względy natury kanoniczej, jako że erygowanie stowarzyszeń świeckich przy zakonach żeńskich nie było zalecane³⁰. Precedens z bractwem związanym u sakramentek wynikał tradycji, gdyż nastąpiło tu reaktywowanie organizacji, której korzenie sięgały początków królewskiej fundacji na Nowym Mieście³¹.

Wspólnota — odrodzona po kilkudziesięcioletniej przerwie dzięki zabiegom Archikonfraterni³² — cieszyła się sporym powodzeniem,

²⁷ Na mocy upoważnienia Rady Administracyjnej Nr 19186 z dn. 18/30 maja 1860 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych zatwierdziła ustawę Arcybractwa w dn. 14/26 czerwca 1860 r.

²⁸ „Pamiętnik Religijno-Moralny” t. 2: 1861 s. 334.

²⁹ *Ustawa Arcystowarzyszenia Nieustającej Czi Najświętszego Sakramentu, połączonego z opieką ubogich kościołów w Warszawie przy kościele OO. Reformatów*, Warszawa 1862.

³⁰ *Encyklopedia Kościelna*, t. 2 s. 555.

³¹ Por.: *Kopie aktów erekcyjnych Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu przy kościele św. Kazimierza (pp. Sakramentek) w Warszawie*, Warszawa 1890.

³² Bractwo to egzystowało przy katedrze. Jak pisano na początku XIX w. o jego powołaniu: „Magistrat starej Warszawy postanowił 1669 dnia 20 maja. Król Michał potwierdził tegoż roku 13. października, Papież 1673 dnia 2. marca i Jan III upoważnił. W kaplicy ich corocznie w dzień Niepokalanego Poczęcia, odbywają się wybory Protektorów, 2-ch Seniorów, Sekretarza, 12-u Radnych, 2 Podskarbach, Wizytatora, Dyrektora Chóru, Marszałka i Chorążego. Protektorami ich raczyli być: August II, Radziejowski kardynał i prymas Świądecki biskup poznański. Mają księgę pod tytułem: „Album confraternii”, a którą wpisują się bracia i siostry; są tu imiona żony Jana III i wielu znakomych osób. Dlaczego nazwano to bractwo literackim, trudno jest z pewnością wyrzec, obo-

przyciągając bodaj nie tylko kierujących się pobudkami religijnymi. Wśród świeckich protektorów licznie reprezentowani byli przedstawiciele administracji państwowej oraz arystokracja³³. I tutaj nie zabrakło Aleksandry Potockiej, która po jakimś czasie przystąpiła także do grona pobożnych niewiast zgrupowanych wokół Tekli Skarżyńskiej. Po jej śmierci właśnie Pani na Wilanowie objęła przewodnictwo nad Arcybractwem Nieustającej Czi Przenajświętszego Sakramentu, połączonym z opieką ubogich kościołów.

W 1860 r. zmarł też kanonik Gruszecki. Funkcję dyrektora przejął po nim ks. Piotr Męczyński. Jego osoba jest wątlm ogniwem pomiędzy Arcybractwem a kanoniczkami. Był on bowiem proboszczem przy kościele p.w. św. Karola Boromeusza, wtedy jeszcze filialnym w parafii św. Andrzeja. To zaś beneficjum — na mocy bulli Grzegorza XVI z 1839 r. — stanowiło uposażenie sufraganów warszawskich, choć w ich imieniu administrowali tam zazwyczaj księża z niższych szczebli hierarchii³⁴. Na marginesie wspomnijmy, że podwaliny pod przyszłą parafię położył prymas Teodor Potocki, własnym sumptem wystawiając dla jezuitów zabudowania klasztorne wraz z kościołem, który po stu latach (ok. 1820 r.) doczekał się gruntownej przebudowy³⁵. Natomiast August Potocki razem z małżonką zasłynęli jako dobrodzieje kościoła przy Chłodnej, gdzie sprawili marmurowy ołtarz główny, a nad nim wspaniały fresk z wyobrażeniem Świętej Trójcy³⁶. Wszystko przepadło w ostatniej wojnie — częściowo zniszczony przybytek kanoniczek nie został niestety odbudowany, a mniej uszkodzony kościół p.w. św. Karola Boromeusza utracił akurat prezbiterium, wysadzone przez Niemców w powstaniu warszawskim.

Zapewne od 1859 r. Pałac Potockich przy Krakowskim Przedmieściu stał się miejscem dorocznej ekspozycji aparatów kościelnych, rozsyłanych następnie po parafiach. O ile obyczaj ten nie upadł w okresie powstania styczniowego, to z pewnością przetrwał przynajmniej do 1867 r., gdy hrabina rzekła się pałacu na rzecz innych sukcesorów męża³⁷. Możliwe zresztą, że nawet zmiany własnościowe nie

wiązkiem jego modlitwy”. *Nowy kalendarzyk polityczny na rok 1826* s. 533.

³³ *Ustawa Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu przy kościele św. Kazimierza (WW. Panien Sakramentek) na Nowem-Mieście w Warszawie*, Warszawa 1880, bp.

³⁴ Por.: J. Bartoszewicz, *Kościół warszawskie rzymsko-katolickie*, Warszawa 1855 s. 351–2.

³⁵ Por.: T. S. Jaroszewski, *Chrystian Piotr Aigner (1756–1841)*, Warszawa 1965 s. 156.

³⁶ „Kurier Warszawski” R. 29: 1849 nr 291 s. 1539–41.

³⁷ AGW. Zarząd Główny, sygn. 233 — Notarialny akt podziału spadku po Augustie Potockim z dn. 18/30 maja 1867 r.

spowodowały perturbacji w organizowaniu wystaw, bo w oficynie pałacowej nadal mieściła się kancelaria Arcybractwa. Przeprowadzka przypada na początek lat siedemdziesiątych, a nowe locum znaleziono przy Krakowskim Przedmieściu 5, czyli w rezydencji Krasieńskich³⁸, znanej szeroko z przeniesionej później na Okólnik ordynackiej biblioteki.

Wystawianie przedmiotów przygotowanych dla podupadłych kościołów było statutowym obowiązkiem, „tak dla zachęcania do nowych ofiar jak i pokazania użytków z darów nadesłanych”³⁹. Na początku 1861 r. odbyła się publiczna prezentacja utensyliów przeznaczonych do wspomżenia zaniedbanych świątyń w diecezji sandomierskiej⁴⁰. Biorąc pod uwagę – z przytoczonego wcześniej zestawienia – zbliżony poziom wydatków za lata 1859–1860 jest wielce prawdopodobne, iż nie była to pierwsza tego rodzaju impreza. W 1862 r. przyszła kolej na archidiecezję warszawską, co jednoznacznie wskazuje, że mamy do czynienia z metodyczną akcją, zakrojoną na niebywałą dotąd skalę. Indywidualne zabiegi przekształciły się w usystematyzowane działania, mające na celu „oprowadzenie wszystkich zakrystyi w kraju będących, by służba Boża w Świątyniach Pańskich z przyzwoitością odbywana była”⁴¹.

Najbardziej zaskakuje sposób, jakim posłużono się do zebrania niezbędnych informacji. Oto bowiem za pośrednictwem poszczególnych kurii rozproszono *Wiadomość do dania Xiężom Proboszczom o stanie ich Kościołów, ażeby móc w czem im przyjść w pomoc*. Pod dość niezręcznym tytułem skrywa się przejrzyste ułożona i bardzo wnikliwa ankieta, której wypełnienie i zwrot do adresata warunkował ubieganie się o wsparcie. Równie ważna jest formuła zamieszczona na końcu kwestionariusza: „Za zezwoleniem i pod powagą Władzy archidiecezjalnej, zamieszczone w Warszawie przy kościele Dzieciątka Jezus Arcy-stowarzyszenie nieustającej czci Najświętszego Sakramentu, połączone z opieką biednych kościołów dla niesienia im pomocy w przedmiotach służby Bożej dotyczących, pragnąc celowi swojemu odpowiedzieć, potrzebuje wiadomości o stanie kościołów, zwłaszcza parafialnych, załączonemi pytaniami objętych, na które WJXX. Proboszczowie odpowiedzieć zechcą”.

Łatwo stąd wnioskować, że formularze były gotowe przed 1858 r. Bez większego ryzyka można też przyjąć, iż zostały zaprowadzone na

³⁸ „Przegląd Katolicki” R. 11: 1873 nr 15 s. 303.

³⁹ *Ustawa Arcystowarzyszenia*, s. 8.

⁴⁰ „Pamiętnik Religijno-Moralny” t. 2: 1861 s. 332.

⁴¹ *Ustawa Arcystowarzyszenia*, s. 10.

wzór belgijski – za sprawą Tekli Skarżyńskiej, której związku z tamtejszym stowarzyszeniem są niepodważalne⁴². Niezależnie od genezy kontaktów z parafiami. Utrzymywano je przez najbliższe trzydziestolecie, a ustaloną procedurę obrazuje zapis odnoszący się do poczynań z 1862 r. w archidiecezji warszawskiej: „Nadesłane Konsystorzowi Jeneralnemu szemata, do zamieszczenia w nich wiadomości o stanie kościołów pod względem aparatów i bielizny kościelnej – Konsystorz Jeneralny pod dniem 13. (...) marca rozesał wszystkim kościołom parafialnym, zastrzegając zwrot w dniach 30. Dotąd ponieważ tylko (...) 150 kościołów nadesłało żądane wiadomości, a 126 kościołów jeszcze nie nadesłały takowej, Konsystorz Jeneralny z załączonych sprawdziwszy potrzeby biednych kościołów – z nich sporządzony wykaz ma honor (...) przesłać wraz z oryginalnymi wykazami”⁴³.

Należy przypuszczać, że podobnie rzecz się miała w pozostałych diecezjach, gdyż przyjęte reguły gwarantowały wyjątkową skuteczność, czego świadectwem są zgromadzone w wielkiej liczbie zwrotne egzemplarze ankiety⁴⁴. Wedle Gabrieli Wrotnowskiej, wiceprzewodniczącej bractwa, w latach 1861–1869 wydatkowano około 40.000, tj. dwukrotnie więcej niż w poprzednim okresie rozrachunkowym. Łącznie mamy zatem 60 tys. rs., przeznaczonych na gruntowne lub częściowe wyposażenie ponad 500 kościołów⁴⁵. Jak z tego wynika, nawet tragiczne wydarzenia, które dotknęły wszystkich dziedzin życia w Królestwie Polskim, nie zahamowały prac Stowarzyszenia, chociaż nastąpił pewien regres przelamany dopiero u schyłku szóstej dekady.

Oprócz części retrospektywnej wykorzystywane tu sprawozdanie zawiera skrupulatnie zestawiony przegląd dokonań w 1869 r. Z syntezy tej wyłania się wizerunek bractwa po przezwycięzeniu kryzysu wywołanego sytuacją polityczną kraju. Nie oznacza to bynajmniej, że udało się zachować progresję z czasów przedpowstańczych. W oparciu o różne przesłanki można założyć, iż potencjał osiągnięty na przełomie lat sześćdziesiątych nie ulegał już większym wahaniom. Z tego powodu raport pani Wrotnowskiej jest jakby odzwierciedleniem przeciętnego stanu organizacji w jej dojrzałym stadium.

⁴² *Tamże*, s. 8.

⁴³ DZ sygn. 57 – pismo z dn. 23 lipca 1862. W kolejnym piśmie, z 10 października 1862 kancelaria konsystorza informuje, iż „odebrała aparaty kościelne dla 42 kościołów”.

⁴⁴ *Tamże*, sygn. 58–61 – teczki zawierające wypełnione ankiety z lat 1865–1888 oraz zapiski o udzielonej pomocy; oraz sygn. 57 – m. in. z luźnymi egzemplarzami ankiet z lat sześćdziesiątych.

⁴⁵ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 51 s. 806.

Liczbę członków szacowano na 500 osób, z czego nie wszystkie były czynne. Wpływy za 1869 r. zamknęły się sumą około 2250 rs., nieznacznie niższą od poniesionych nakładów, gdzie najczęściej wydatkowano na zakup wszelkiego rodzaju materiałów i dodatków krawieckich. Wartość rozdysponowanych aparatów oceniono na ca. 6200 rubli, co wystarczyło na całkowite zaopatrzenie 21 kościołów i częściowe zaspokojenie zapotrzebowania w szesnastu świątyniach. Rozmiar potrzeb uzmysławia rzucona mimochodem uwaga, że corocznie napływają prośby z kilkudziesięciu parafii, „z których można zaledwie połowę opatrzyć”⁴⁶.

W tym momencie nasuwa się spostrzeżenie, iż uległa zmianie metoda dystrybucji. Czy to pod przymusem administracyjnym czy dla ograniczonych możliwości, po powstaniu zaniechano pośrednictwa kurii na poznanych wcześniej zasadach⁴⁷. Być może ankiety trafiały bezpośrednio do dekanatów albo nawet do parafii. Nierzadko zgłaszali się księża, którym wcześniej udzielono już świadczeń, jak proboszcz z Białynina, zaopatrzony w 1862 r. i po kilku latach proszący znowu o pomoc⁴⁸. Z treści innego wystąpienia daje się odczytać, że już w przeszłości wysyłano dary pod ten sam adres: „Kościół w Radziwiu podług swojej niezamożności (...) w aparaty w latach poprzednich był wspierany i właśnie teraz zachodzi potrzeba wsparcia bo oto okradziony został – i puszka, która w roku 1857 była zaofiarowana (...) skradziona została z inszemi utensyliami”⁴⁹.

Ofiarowane przedmioty były w większości własnoręcznie wykonywane przez członkinie bractwa z powierzonych lub zakupionych materiałów. Niewielka część ubiorów i akcesoriów liturgicznych pochodziła z darów, a gdy zachodziła taka potrzeba z ogólnego funduszu nabywano gotowe produkty. Sięgając po raz ostatni do sprawozdania za 1869 r., uzyskujemy dokładną informację o asortymencie oferowanych wyrobów i sposobie ich pozyskania, co wyraziście oddaje załączona obok tabela⁵⁰.

Nie wdając się w analizy statystyczne wypada nadmienić, że wśród archiwaliów Arcybractwa są również „Sprawozdania miesięczne robót i ofiar”⁵¹, pozwalające odtworzyć listę dobroczyńców z lat 1874–

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Por.: AGAD AGW Dz sygn. 62–65, gdzie rejestry indywidualnego rozdawnictwa aparatów kościelnych za lata 1874–78.

⁴⁸ Tamże, sygn. 57 – pismo z dn. 8 marca 1865 r.

⁴⁹ Tamże – pismo z dn. 1 stycznia 1865 r.

⁵⁰ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 51 s. 804–5.

⁵¹ AGAD AGW Dz sygn. 66–68.

wyrób (szt.)	uszyte	zakupione	ofiarowane	razem	rozdano
alby	13	–	1	14	14
antepedia	1	–	–	1	1
bursy	–	12	–	12	12
dałmatyki	2	–	–	2	2
humerały	13	–	–	13	14
kapy	49	1	2	52	52
korporały	67	–	15	82	73
kołnierzyki	84	–	5	89	89
lawabo	26	–	4	30	30
obrusy	10	–	4	14	14
ornaty	91	3	6	100	100
palki	86	–	3	89	89
paski do alb	17	–	–	17	22
poduszki	–	–	–	–	1
puryfikaterze	109	–	41	150	144
stuły	13	38	1	52	52
sukienki	5	–	1	6	8
tualnie	1	–	8	9	9
umbracula	–	–	3	3	3

1880. Podobnie należy datować pokaźny wybór szablonów z ornamentami, którymi przyozdabiano szaty kapłańskie⁵². W tym zbiorze motywów aplikacyjnych odkrywamy z niejakim zaskoczeniem źródła inspiracji o przedziwnej nieraz proveniencji. Najmniej emocji wywołuje pluralizm stylistyczny, jako w pełni zgodny z doktryną estetyczną epoki.

Z pliku o znamionach amatorskiej kolekcji, reprezentującej przypadkowo dobrany kanon chrześcijańskiej sztuki dekoracyjnej od starożytności po renesans, udało się zidentyfikować:

– starochrześcijańskie i bizantyńskie mozaiki posadzkowe:

- z baptysterium S. Constance w Rzymie;
- z kościoła św. Demetriusza w Salonikach;
- z San Vitale w Rawennie;
- z Hagia Sophia (trzy motywy);

– ornament z romańskiej katedry w Montreale, skopiowany w 1871 r.;

– dwa motywy z witraża gotyckiego kościoła w Altenbergu k/Kolonii;

⁵² Tamże, sygn. 69.

- motyw z witraża w gotyckim kościele św. Tomasza w Strasburgu;
- ornament z kościoła św. Medarda w Soissons;
- mozaika posadzkowa z katedry w Mediolanie;
- korona Karola V Valois;
- nieokreślony deseń renesansowy, skopiowany w 1870 r.;
- nieokreślony ornament w stylu elżbietańskim;
- dwa motywy z tapiserii w gabinecie Jakuba Stuarta.

W tej samej grupie, przyciąga uwagę zapisana na marginesie dedykacja anonimowej rysowniczkii: »mojej najdroższej Annie – wzór wzięty ze wzoru ornatu Anny Boleyn«. Pojedynczy akcent osobisty znajduje swój odpowiednik w równie odosobnionym przykładzie rodzimej sztuki zdobniczej. Jest nim ornament skopiowany z posadzki w zakrystii krakowskiego kościoła franciszkanów i opatrzony adnotacją, że aplikację należy wykonać złotą nicią na czerwonym aksamicie.

Wyodrębniony zestaw tworzy kilka szkiców, których obecność w pracowni haftu kościelnego jest doprawdy intrygująca. Niepowtarzalną egzotyką wyróżniają się zdobienia kołczanu wojowników z wysp Pacyfiku. Oryginalna jest też arabeska z Muzeum Indii w South Kensington, a ponadto natrafiamy na deseń w stylu egipskim oraz ornament taśmowy skopiowany z ilustrowanej edycji Koranu. Do kręgu kulturowego cywilizacji europejskiej wracamy poprzez dwa motywy z ruin antycznej świątyni w Metafoncie, kończąc ten przegląd na rysunku uznanym za egzemplifikację stylu celtyckiego. Kompilację tę złożono z plecionki zdobiącej płaszcz koronacyjny królów anglo-saskich (z British Museum) przedzielonych podobizną słynnego labiryntu na posadzce katedry w Reims.

Większość wymienionych wzorów była niewątpliwie zdejmowana z natury podczas zagranicznych wojaży. Przywożono również gotowe wzorniki, zakupione w renomowanych zapewne pracowniach zagranicznych: w Wiedniu, Berlinie – u M. Levy'ego albo Luisa Glüera, który reklamował się jako »Königlicher Hof-Muster-Maler und Akademischer Künstler« – czy w Paryżu (firma: G. Lefevre & Gabin Fils Successeurs; 74 Boul. de Sevastopol). Na cały zespół składa się jeszcze kilkadziesiąt motywów, których nie udało się rozpoznać, podobnie jak nie sposób odpowiedzieć na pytanie, czy wszystkie ze zgromadzonych ornamentów były wyszywane na strojach liturgicznych. Z wielkim prawdopodobieństwem można za to przyjmować, że uprawianie rękodzieła artystycznego stanowiło najbardziej jaskrawy wyróżnik Arcybractwa, przydając mu posmak nieco elitarnego tradycjonalizmu, który także wyjątkowo przystaje do wizerunku Aleksandry Potockiej.

Prawdziwie polska matrona od wczesnych lat sześćdziesiątych dyktująca w środowisku społecznym normy zachowań, podziwiane ale i trochę krytykowane za nadmierne „patriotyczny purytanizm”⁵³, nie stroniła przy tym od uczestnictwa w wydarzeniach społeczno-kulturalnych, jakimi żyła Warszawa w drugiej połowie ubiegłego wieku. W 1870 r. zdecydowała się na posunięcie, któremu – w relacji prasowej – nadano sensacyjną zgola wymowę, jakoby „Arcy-Bractwo (...) rozszerzywszy ... działalność, połączyło ... Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, ze swoim stowarzyszeniem”⁵⁴. O żadnym zjednoczeniu nie było oczywiście mowy, lecz jest faktem, że została nawiązana współpraca, a w samej »Zachęcie« wyłoniono agendę, nazywaną oficjalnie Delegacją Arcybractwa Nieustającej Czcii Najświętszego Sakramentu.

Sedno sprawy wyjaśnia bardziej wyważona informacja, wskazująca główne aspekty spektakularnego, pomimo wszystko, przedsięwzięcia: „Mówiąc o opiece ubogich kościołów, wspomnieć musimy jeszcze o przedmiotach rażących dobry smak, na usunięcie których w parafialnych swych świątyniach panie wiejskie wieleby wpłynąć mogły. Do tych należą także, wszelkie dzieła sztuki w karykaturze, obrazy czy rzeźby. Aby się przyczynić do zastąpienia takowych lepszymi, Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych za pośrednictwem bractwa Opieki ubogich kościołów podejmuje się dostarczyć obrazów i rzeźb kościelnych”⁵⁵.

Właśnie w tym celu powołano delegację, określaną też mianem Rady Pośredniczącej, w składzie: Alfred Schouppé, Marcin Olszyński, Mateusz Zarzecki oraz jako przewodniczący – Stanisław Kazimierz Kossakowski. Dwaj pierwsi byli współzałożycielami »Zachęty«, zaś pozostali reprezentowali Arcybractwo, chociaż hrabia Kossakowski występował w podwójnej roli, gdyż znajdował się jednocześnie we władzach Towarzystwa – od 1872 r. sprawując nawet funkcję wiceprezesa. Rada Pośrednicząca – z Kossakowskim na czele – ukonstytuowała się dn. 12 lipca 1870 r., i „ułożyła niebawem porządek, jaki w obstalunkach zachować należy, a zniósłszy się z panami artystami ustanowiła cennik, ażeby tym przystępniej uczynić zamówienia”⁵⁶.

Zgodnie z regulaminem sporządzono listę artystów, którzy w kolejności alfabetycznej otrzymywali do wykonania prace o wartości niższej od 100 rubli. Uznawano, że twórca wywiązywał się z zadania,

⁵³ Z. Feliński, *Pamiętniki*, Warszawa 1986 s. 561.

⁵⁴ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 47 s. 745.

⁵⁵ „Kronika Rodzinna” t. 4: 1871 nr 17 s. 272.

⁵⁶ „Przegląd Katolicki” R. 8: 1870 nr 47 s. 745.

gdy jego dzieło zostało zakwalifikowane do prezentacji na cyklicznej wystawie Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Przy zamówieniach na obraz lub rzeźbę wycenione powyżej 100 rs. organizowany był konkurs szkiców, otwarty dla wszystkich warszawskich twórców, a realizację powierzano autorowi najlepszego projektu. Od fundatora oczekiwano określenia tematu, tudzież opłacenia z góry przynajmniej połowy honorarium i kosztów materiałowych. Zlecenia przyjmowano w pałacu Potockich (od 1873 r. – w pałacu Krasieńskich) lub w domu własnym Stanisława Kossakowskiego. Samo pośrednictwo było bezpłatne, a stawki cennikowe stanowiły pochodną gabarytów i rodzaju tworzywa oraz wielkości i liczby namalowanych figur, co bardzo szczegółowo precyzuje niniejszy wykaz ⁵⁷:

Za rzeźby z kamienia janikowskiego:

– popiersie wielkości naturalnej	40–75 rs.
– figura wielkości półnaturalnej	45–75 rs.
– figura wielkości naturalnej	100–250 rs.
– krucyfik wielkości półnaturalnej bez postumentu ...	50–100 rs.

Za rzeźby z drewna:

– figura 18. calowa	15–30 rs.
– figura wielkości półnaturalnej	50–75 rs.
– figura wielkości naturalnej	100–250 rs.
– krucyfik z postumentem 18. calowy	15–30 rs.
– krucyfik z figurą półnaturalną	45–90 rs.

Za obrazy, stosownie do wysokości płótna i ilości figur:

– półfigury na płótnie od 18. do 20. cali wysokim	15–50 rs.
– półfigury na płótnie od łokcia do 1 1/2 łokcia	25–50 rs.
– półfigury na płótnie od 1 1/2 do 1 i 3/4 łokcia	30–50 rs.
– jedna figura na płótnie wysokim od 2 1/2 do 3 łokci	45–100 rs.
– dwie lub trzy figury na płótnie wysokim od 2 1/2 do 3 łokci	60–200 rs.
– dwie lub trzy figury na płótnie wysokim od 3 1/2 do 4 łokci	90–300 rs.
– za każdą stację na płótnie od 18 cali do 1 1/2 łokcia, jeżeli wszystkie 14 obrazów od razu zamówione zostaną	15–30 rs.

W monograficznej syntezie dzieł »Zachęty« została wyrażona pochopna opinia, że „działalność Arcybractwa i udział Towarzystwa (...)

⁵⁷ Regulamin i cennik opublikowano w: „Przeglądzie Katolickim” R. 8: 1870 nr 47 s. 745 oraz powtórzono w „Kronice Rodzinnej” t. 4: 1871 nr 17 s. 271.

w jego akcjach musiały być krótkotrwałe, skoro nie znajdujemy w prasie owych czasów (...) dalszych notatek, wskazujących na jakiś sukces tej inicjatywy” ⁵⁸. Wniosek ów jest całkowicie fałszywy, bo właśnie z regularnych doniesień prasowych wyłania się kompletny dorobek Rady Pośredniczącej za lata 1870–1880. W pierwszym okresie wykrystalizował się też skład Delegacji. Najpierw na krótko zasiłił ją Julian Łubieński, zmarły w 1873 r., podobnie jak Zarzecki. Na jego zaś miejsce dokooptowano Teodora Rygięra, a oprócz tego liczba członków uległa podwojeniu, powiększona o Leona Biedrońskiego, Antoniego Murzynowskiego, Gustawa Przeździeckiego i ks. Antoniego Sotkiewicza, w którego ręce oddano zarazem przewodniczenie całemu gremium ⁵⁹. Najpewniej przyszło mu ustąpić po nominacji na administratora archidiecezji warszawskiej w 1877 r. Nieco wcześniej do komitetu powołano Stanisława Zamoyskiego ⁶⁰, który prawdopodobnie już do końca przewodził jego pracom.

Za kadencji ks. A. Sotkiewicza nastąpiło zauważalne rozszerzenie oferty, lecz nie obeszło się też bez modyfikacji cennika, w którym znacząco wzrosły dotychczasowe stawki. Utrzymano przy tym zasadę bezpłatnego pośrednictwa, a zmiana warunków finansowych brała się stąd, że: „Ogłoszone zbyt niskie ceny (...) dla dogodności ubogich parafij, okazały się niepraktycznymi, gdyż zdolniejsi artyści z trudnością tylko się na nie zgadzali, nie będąc w stanie tak wielkich czynić ofiar” ⁶¹. Różnice były na tyle poważne, iż uzasadnione jest ponowne przytoczenie wszystkich pozycji według obowiązującej od 1873 r. kalkulacji ⁶²:

Rzeźby z kamienia janikowskiego lub drzewa:

– popiersie wielkości naturalnej z podstawką	75 rs.
– figura 18 cali lub krucyfik z krzyżem	100 rs.
– figura wielkości półnaturalnej	150 rs.
– figura wielkości naturalnej lub krucyfik z krzyżem .	300 rs.

Rzeźby z gliny palonej:

⁵⁸ J. Wiercińska, *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, „Studia z Historii Sztuki” t. 12, Wrocław–Warszawa 1968 s. 48.

⁵⁹ Informacje o zmianach składu Rady Pośredniczącej w: „Przegląd Katolicki” R. 9: 1871 nr 35 s. 555; R. 10: 1872 nr 8 s. 127; R. 11: 1873 nr 9 s. 142.

⁶⁰ Tamże, R. 14: 1876 nr 6 s. 91.

⁶¹ Tamże, R. 11: 1873 nr 9 s. 142.

⁶² Tamże, oraz nr 15 s. 303, gdzie dolna stawka za obraz z dwoma lub trzema figurami na płótnie od 3 do 4 łokci podniesiona ze 150 do 200 rubli.

- popiersie MB Niepokalanego Poczęcia, MB Bolesnej lub Chrystusa w koronie cierniowej, wielkości naturalnej 60 rs.
- figura MB Niepokalanego Poczęcia wielkości naturalnej 250 rs.
- figura MB Niepokalanego Poczęcia wielkości półnaturalnej 75 rs.

Wyroby z gipsu:

- figura MB Niepokalanego Poczęcia półnaturalnej wielkości 50 rs.
- za każdą stację męki Chrystusa w płaskorzeźbie z ramą brązową i pomalowaniem, wysokości łokci 1 cali 12, szerokości łokci 1 cali 6, jeżeli wszystkie 14 od razu zamówione będą 40 rs.

Ceny obrazów:

- półfigura na płótnie od 18 do 20 cali 30–50 rs.
- półfigura na płótnie od 1 do 1/2 łokcia 50–75 rs.
- półfigura na płótnie od 1/2 do 1 i 3/4 łokcia 75–100 rs.
- jedna figura na płótnie od 2 1/2 do 3 łokci 100–120 rs.
- dwie lub trzy figury na płótnie od 2 1/2 do 3 łokci 120–200 rs.
- dwie lub trzy figury na płótnie od 3 1/2 do 4 łokci 150–300 rs.
- cztery do sześć figur na płótnie od 4 do 6 łokci .. 300–1000 rs.
- za każdą stację na płótnie od 18 cali do 1 1/2 łokcia, jeżeli wszystkie 14 od razu zamówione zostaną 25–50 rs.

Zdaje się, że przeciwko mocno wyśrubowanym stawkom odzywały się głosy protestu, czego echem jest chyba riposta, że „ceny, podług jakich Delegacja przyjmie zamówienia (...) może niejednemu wydają się wysokimi, są one jednak w rzeczywistości umiarkowane za obrazy i rzeźby wyborowe (...) zamawiane tylko u znakomitszych krajowych artystów”⁶³. Inny wątek, przewijający się często w wystąpieniach Rady Pośredniczącej sprowadza się do zapewnień, iż wykonane pod jej auspicjami dzieła „mają tę wyższość nad innymi, że ulegają ścisłej kontroli. Arcybractwo (...) po wykonaniu przedstawia obraz ocenie biegłych, którzy jeżeli znajdą usterki, takowe wykazują, aby przed odesłaniem na miejsce przeznaczenia zostały (...) poprawione”⁶⁴. Nie można się jednak oprzeć wrażeniu, że zatraciła się trochę pierwotna idea, chociaż nie stało się to kosztem spadku zamówień – o czym dowodnie świadczy imponująca lista płac, skompletowana tu na podstawie ogłaszanych w latach 1871–1881 sprawozdań⁶⁵.

⁶³ Tamże, R. 13: 1875 nr 7 s. 111.

⁶⁴ Tamże, R. 14: 1876 nr 11 s. 155.

⁶⁵ Drukowano je dziewięciokrotnie w „Przeglądzie Katolickim”, pod wspólnym

I. Obrazy				
Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
● 1870–1871 1871/35/554				
1	Buchbinder J.	św. Kazimierz	150	Sobański Feliks
2	Kaczorowski P.	Serce Jezusowe	120	Płock – katedra
3	Balukowic	Matka Boska Różańcowa	50	Najbaur /pani/
4	Gerson W.	Matka Boska Różańcowa	55	Gostynin
5	Godecki T.	św. Józef	20	Gostynin
6	Jabłoński S.	św. Barbara	45	Radziejów
7	Jasiński J.	Niepokalane Poczęcie NMP	50	Mochów
8	Kolberg A.	św. Józef	65	Suchożebry
9	Gerson W.	Matka Boska Różańcowa	50	Potocka Aleksandra
10	Kaczorowski P.	Matka Boska Siedmiu Bolesci	15	Płock – katedra
11	Lasocki L.	św. Antoni	75	Proboszcz z N.
12	Murzynowski A.	św. Józef z Dzieciątkiem	60	Choiński ks.
● 1871–1872 1872/8/127				
13	Głębocki A.	Chrystus umarły na łonie Matki	75	Krapp Samuel ks.
14	Cengler F.	Chrystus Zmartwychwstały	30	Płoszaj ks. (? Ignacy, Giżyce, diec. włocławska)
15	Biedroński L.	św. Mikołaj	75	Gronczewski ks. (? Andrzej, Gostynin, diec. w-ska)
16	Kolasiński A.	św. Anna	35	Gronczewski ks. (? Andrzej, Gostynin, diec. w-ska)
17	Łubieńska M. hr.	św. Marcin bp	50	Gronczewski ks. (? Andrzej, Gostynin, diec. w-ska)

nym tytułem *Sprawozdanie z czynności delegacji Arcybractwa Nieustającej czci Najświętszego Sakramentu*, R. 9: 1871 nr 35 s. 554–5; R. 10: 1872 nr 8 s. 126–7; R. 11: 1873 nr 9 s. 141–2; R. 13: 1875 nr 7 s. 110–11; R. 14: 1876 nr 6 s. 90–1; R. 15: 1877 nr 12 s. 190–1; R. 16: 1878 nr 14 s. 220–21; R. 17: 1879 nr 11 s. 187; R. 19: 1881 nr 31 s. 511–2.

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
18	Lasser A.	św. Mikołaj bp	60	Tomaszewski ks. (? Antoni, Czerniewice, diec. w-ska)
19	Dylczyński C.	Niepokalana Maryja Panna	85	Dzibacki ks. (? Grzegorz, Niedzbórz, diec. płocka)
20	Gepner J.	św. Anna	50	Łukaszewski ks. (? Ignacy, Sanniki, diec. w-ska)
21	Gerson W.	Przemienienie Pańskie	100	Gąbin (konkurs)
22	Miller K.	św. Jakub ap.	60	Krajewski ks. (? Jan, Siniarzewo, diec. wrocławska)
23	Mielnicki F.	Matka Boska Bolesna	80	Cybulski Józef
24	?	Przemienienie Pańskie	75	Krasowski
25	Biedroński L.	Przemienienie Pańskie	125	Kutno (konkurs)
26	Tegazzo F.	św. Walenty	125	Kutno (konkurs)
27	Dziechowski	św. Antoni	60	Garbaczewski ks.
28	Godecki T.	św. Józef	60	Lorent ks.
29	?	św. Antoni	30	Lorent ks.
30	Schuppé A.	Wniebowzięcie NMP	90	Iżycki
31	Murzynowski A.	Matka Boska Różańcowa	100	Żukowski ks. (? Wojciech, Niesułków, diec. w-ska; konkurs)
32	Jabłoński S.	św. Józef	50	Żukowski ks. (? Wojciech, Niesułków, diec. w-ska)
33	?	Wniebowzięcie NMP	120	Ostrowski ks. (? Julian, Radziwie, diec. w-ska)
• 1872-1873 1873/9/141				
34	Kaczorowski P.	św. Mikołaj	50	Mystkowski ks. (? Piotr, Wierzbno, diec. w-ska)
35	Murzynowski A.	Chrystus w Ogrójcu	30	Jakubowski ks. (? Teofil, Błotnica, diec. sandomierska)

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
36	Biedroński L.	św. Marcin bp	100	Orsetti (pani)
37	Buchbinder J.	Wniebowzięcie NMP	100	Węgry
38	Tegazzo F.	Niepokalana Maryja Panna	100	Radziłów
39	Tegazzo F.	św. Jan Ewangelista	40	Radziłów
40	Biedroński L.	Matka Boska Różańcowa	100	Białaszew
41	Kaczorowski P.	św. Florian	95	Proboszczowice
42	Kaczorowski P.	św. Katarzyna	15	Proboszczowice
43	Murzynowski A.	Matka Boska Łaskawa	95	Proboszczowice
44	Murzynowski A.	św. Józef	15	Proboszczowice
45	Kolberg A.	św. Wawrzyniec	110	Lipa
46	Kolberg A.	św. Katarzyna	50	Lipa
47	Miller K.	św. Bartłomiej	100	Tęczyński ks. (? Marcin, Makowiska, diec. wrocławska)
48	Buchbinder J.	Matka Boska Pocieszenia	100	Miłkowice
49	Murzynowski A.	Wniebowzięcie NMP	150	Ostrów
50	Tegazzo F.	Niepokalane Poczęcie NMP	100	Warszawa — kł św. Krzyża
51	Gerson W.	Przemienienie Pańskie	200	Hollak ks. Józef, W-wa — kł Wszystkich śś.
• 1873-1874 1875/7/111				
52	Kaczorowski P.	św. Izidor	21	Rogoziński ks. (? Kazimierz, Mamina, diec. sandomierska)
53	Piechowski W.	Chrystus w Grobie	60	Hollak ks. Józef W-wa — kł Wszystkich śś.
54	Łubieńska M. hr.	św. Mikołaj bp	50	Jełowicka
55	Biedroński L.	św. Anna	125	Dziekoński ks. (? Franciszek, Krysk, diec. płocka)
56	Biedroński L.	św. Barbara	75	Dziekoński ks. (? Franciszek, Krysk, diec. płocka)

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
57	Strzałecki J.	Matka Boska Różańcowa	150	Grzeleński ks. (? Adam, Warta, diec. wrocławska)
58	Gerson W.	Przemienienie Pańskie	100	Siwczyński ks.
59	Piechowski W.	Chrystus na Krzyżu	35	Dudrewicz ks.
60	Biedroński L.	Przemienienie Pańskie	125	Kozłowski ks. (? Władysław, Węgrzynowo, diec. plocka)
61	Tegazzo F.	św. Walenty	100	Kozłowski ks. (? Władysław, Węgrzynowo, diec. plocka)
62	Murzynowski A.	Nawiedzenie NMP	90	Sakowicz ks.
63	Murzynowski A.	śś. Szymon i Juda	75	Sakowicz ks.
64	Buchbinder J.	św. Antoni z Dzieciątkiem	120	Cieśliński ks.
65	Piechowski W.	Matka Boska Częstochowska	25	Kaniewski Ks (? Alojzy, Rossoszycza, diec. wrocławska)
66	Schuppè A.	św. Józef z Dzieciątkiem	100	Daniusewicz ks.
67	Buchbinder J.	Matka Boska	90	Ozdankiewicz (? Augustyn, Sucha, diec. sandomierska)
68	Biedroński L.	Niepokalane Poczęcie NMP	200	Jabłkowski ks. (? Zygmunt, Zgłowiączka, diec. wrocławska)
69	Murzynowski A.	Przemienienie Pańskie	300	Kierznowski ks.
70	Buchbinder J.	św. Jakub	100	Kierznowski ks.
71	Gerson W.	św. Mikołaj bp	125	Strumiłło ks.
72	Schuppè A.	Niepokalane Poczęcie NMP	80	Jankowski ks.
73	Gerson W.	Chrystus na Krzyżu	15	Badeni
74	Tegazzo F.	Matka Boska Różańcowa	150	Stroz ks.
75	Murzynowski A.	Niepokalane Poczęcie NMP	100	Khaun ks. Walenty, Włoszczowa, diec. kielecka

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
76	Biedroński L.	św. Antoni	100	Iżycka H.
77	Schuppè A.	św. Anna	50	Strumiłło ks.
78	Jabłoński S.	Jezus Chrystus	60	Kuderko ks. (? Wincenty, Radzymin)
79	Alchimowicz K.	św. Trójca	120	Hollak ks. Józef, Warszawa — kł. Wszystkich śś.
80	Maszyński J.	św. Michał Archanioł	100	Hollak ks. Józef, W-wa — kł. Wszystkich śś.
81	Strzałecki A.	św. Jerzy	75	Hollak ks. Józef, W-wa — kł. Wszystkich śś.
82	Biedroński L.	św. Anna z Matką Boską	120	Hollak ks. Józef, W-wa — kł. Wszystkich śś.
83	Biedroński L.	św. Kazimierz	75	Hollak ks. Józef, W-wa — kł. Wszystkich śś.
84	Jabłoński S.	św. Roch	75	Tarnowski ks. (? Józef, Szreńsk, diec. plocka)
85	Buchbinder J.	św. Antoni	50	Wołyniec ks. (? Józef)
86	Gerson W.	św. Jerzy na koniu	115	Wołyniec ks. (? Józef)
87	Schuppè A.	św. Klemens papież	100	Sakowicz ks.
88	Murzynowski A.	św. Jerzy	90	Sakowicz ks.
89	Biedroński L.	Chrystus na Krzyżu	100	Iżycka H.
90	Biedroński L.	Niepokalane Poczęcie NMP	120	Darowska
91	Gerson W.	Przemienienie Pańskie	100	Kochowicz ks. Wojciech, Bronisław, diec. wrocławska
92	Murzynowski A.	św. Bartłomiej	90	Kochowicz ks. Wojciech, Bronisław, diec. wrocławska
93	Schuppè A.	św. Rozalia	60	Kochowicz ks. Wojciech, Bronisław, diec. wrocławska
94	Buchbinder J.	św. Roch	60	Kochowicz ks. Wojciech, Bronisław, diec. wrocławska
95	Tegazzo F.	św. Małgorzata	100	Zimowski ks. (? Hieronim, Kiernoza, diec. warszawska)

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
96	Buchbinder J.	św. Stanisław Kostka	300	bezimienny
97	Biedroński L.	Jezus Chrystus w Emaus	300	bezimienny
98	Maszyński J.	św. Ignacy Loyola	300	bezimienny
99	Jabłoński S.	św. Józef	120	Łoziński Ks.
100	Strzałecki J.	Wniebowzięcie NMP	200	Nowakowski ks. (? Ludwik, Strzelce, diec. w-ska)
101	Buchbinder J.	św. Wincenty Ferariusz	120	Łoziński ks.
102	Strzałecki A.	św. Antoni Padewski	30	Jabłkowski ks. (? Zygmunt, Zgłowiączka, diec. wrocławska)
103	Jabłoński S.	Wniebowzięcie NMP	150	Szczurowski ks.

• 1875–1876 1876/6/91

104	Murzynowski A.	Matka Boska Szkaplerzna	190	Hollak ks. Józef, W-wa — kł Wszystkich śś.
105	Biedroński L.	św. Józef z Dzieciątkiem	190	Hollak ks. Józef, W-wa — kł Wszystkich śś.
106	Murzynowski A.	św. Agata	35	Hollak ks. Józef, W-wa — kł Wszystkich śś.
107	Biedroński L.	Matka Boska Bolesna	35	Hollak ks. Józef, W-wa — kł Wszystkich śś.
108	Murzynowski A.	Wszyscy święci	600	Dąbrowska (? Paulina, W-wa — kł Wszystkich śś.)
109	Biedroński L.	Ostatnia Wieczerza	300	bezimienny
110	Biedroński L.	św. Trójca	100	Potocki A. hr.
111	Schuppè A.	Najświętsza Panna	30	Danisiewicz (pani)
112	Schuppè A.	św. Roch	21	Rogoziński ks. (? Kazimierz, Mamina, diec. sandomierska)
113	Gerson W.	św. Roch	100	Lipie
114	Schuppè A.	św. Roch	ofiara	W-wa — kł Wszystkich św.
115	Schuppè A.	Najświętsza Panna	ofiara	W-wa — kaplica szpitalna
116	Stefański	św. Trójca	6	Smilgiewicz ks.

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
117	Stefański	Aniołowie Stróżowie	6	Smilgiewicz ks.
118	Stefański	Matka Boska Częstochowska	43	Piskorski ks.
119	Jabłoński S.	Matka Boska Częstochowska	100	Truskolaski ks. (? Piotr, Chełmno, diec.)
120	Murzynowski A.	Jezus Chrystus	50	Potocka Aleksandra
121	Stefański	Jezus Chrystus	73	Radziszewski ks. (? Franciszek, Petroków, diec. wrocławska)
122	Murzynowski A.	św. Magdalena	30	Potocka Aleksandra
123	Biedroński L.	św. Rodzina	70	Chrystowski
124	Kraśnińska L. hr.	Jezus Chrystus	ofiara	Warszawa — kaplica szpitalna

• 1876–1877 1877/12/191

125	Gerson W.	św. Jerzy	75	bezimienny
126	Biedroński L.	Przemienienie Pańskie	100	Lipiński ks. (? Mateusz, Baranowo, diec. plocka)
127	Murzynowski A.	Zwiastowanie NMP	175	Doliwa (pan)
128	Murzynowski A.	Przemienienie Pańskie	75	Doliwa (pan)
129	Biedroński L.	św. Walenty	150	Gajewski ks.
130	Murzynowski A.	św. Mateusz Ewangelista	80	Notkiewicz ks.
131	Werner	Matka Boska Częstochowska	65	Notkiewicz ks.
132	Werner	Przemienienie Pańskie	50	Wyborski ks. (? Jan, Kocina, diec. kielecka)
133	Biedroński L.	św. Michał Archanioł	170	Cieciszewska
134	Gerson W.	św. Stanisław bp	250	Nowicki ks. (? Ignacy, Mielezki, diec. w-ska)
135	Biedroński L.	Chrzest Jezusa Chrystusa	170	Kijanka ks. Józef, Oleksów, diec. sandomierska

• 1877 1878/14/220

136	Murzynowski A.	św. Barbara	60	Kalisz
137	Murzynowski A.	św. Józef	100	Nargiełto ks.

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
138	Murzynowski A.	św. Kazimierz	38	Nargiełto ks.
139	Murzynowski A.	św. Michał	37	Nargiełto ks.
140	Biedroński L.	św. Jan Ewangelista	80	Zamoyski S. hr.
141	Biedroński L.	św. Marek Ewangelista	80	Zamoyski S. hr.
142	Biedroński L.	św. Łukasz Ewangelista	80	Zamoyski S. hr.
143	Biedroński L.	św. Mateusz Ewangelista	80	Zamoyski S. hr.
144	Biedroński L.	Chrystus na Krzyżu	150	Skwierczyński K.
145	Biedroński L.	Trójca święta	50	Sękowski
146	Gerson W.	Przemienienie Pańskie	100	Charzewski
147	Murzynowski A.	Matka Boska Loretańska	150	Skoroczyński ks.
148	Strzałecki J.	Przemienienie Pańskie	100	Markowski ks. (? Walenty, Kidów, diec. kielecka)
149	Murzynowski A.	Matka Boska Różańcowa	200	Jamiołkowski ks.
150	Murzynowski A.	Jezus Chrystus	17,50	Wojciechowski K.
151	Murzynowski A.	Najświętsza Panna	17,50	Wojciechowski K.
152	Schuppè A.	śś. Kryspin i Kryspinianin	30	Kozłowski ks. (? Władysław, Węgrzy- nowo, diec. płocka)
153	Schuppè A.	Opatrzność Boska	5	Kozłowski ks. (? Władysław, Węgrzy- nowo, diec. płocka)
154	Strzałecki J.	św. Antoni Padewski	50	Kubusiewicz ks.
155	Berilacqua	Najświętsza Panna	45	beziemienny
156	Strzałecki J.	św. Szczepan	100	Dobiecki
157	Gerson W.	św. Józef	150	Szarkowski ks. (? Tomasz, Raciążek, diec. włocławska)
• 1878-1879 1879/11/187				
158	Tegazzo F.	Matka Boska Szkaplerna	300	Dyczpिंगajtis K.

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
159	Buchbinder J.	św. Klara	60	Zamoyski August
160	Buchbinder J.	św. Franciszek	60	Zamoyski August
161	Gerson W.	św. Marcin	75	Skwierczyński K.
162	Biedroński L.	św. Piotr	100	Cybulski Józef
163	kopia z Gersona	św. Józef	100	Żochowski ks. (? Czesław, Myszyniec, diec. płocka)
164	Biedroński L.	Nawiedzenie NMP	75	Kwiatkowski P.
165	Murzynowski A.	Przemienienie Pańskie	100	Gajewski ks.
166	Gerson W.	Chrzest Jezusa Chrystusa	600	Kwilecka hr.
167	Jabłoński S.	Matka Boska Częstochowska	100	Chwalkiewicz J.
168	Głębocki A.	św. Antoni	50	Górecka P.
169	Głębocki A.	św. Roch	50	Żochowski ks. (? Czesław, Myszyniec, diec. płocka)
170	Buchbinder J.	Nawiedzenie NMP	140	Szepietowski K.
171	Buchbinder J.	Nawiedzenie NMP	15	Szepietowski K.
172	Buchbinder J.	Opatrzność Boska	5	Szepietowski K.
173	Fechner	św. Franciszek	15	Dąbrowski ks.
174	Murzynowski A.	Adoracja Najśw. Sakramentu	15	Dąbrowski ks.
175	Tegazzo F.	Wniebowzięcie NMP	250	Rodkiewicz ks. (? Konstanty, Kurzelów, diec. kielecka)
176	kopia z Murilla	św. Antoni	40	Rajski
177	kopia z Biedroń- skiego	św. Anna	40	Rajski
178	Biedroński L.	Trójca święta	120	Konopka ks.
179	Buchbinder J.	św. Antoni	60	Konopka ks.
180	Biedroński L.	św. Anna	270	Oszczygiet ks.
181	kopia	św. Franciszek	15	Górecka P.
182	Maleszewski T.	Chrystus na Krzyżu	120	Romanowicz K.
183	Murzynowski A.	Nawiedzenie NMP	100	Jamiołkowski ks.

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
184	Biedroński L.	św. Antoni	80	Koperski ks. (? Jan, Kucice, diec. płocka)
185	Strzałecki J.	św. Roch	100	Jankowski ks.
186	Głębocki A.	św. Franciszka	40	Głowacki ks.
187	Głębocki A.	św. Wincenty a Paulo	40	Głowacki ks.
188	kopia	Chrystus na Krzyżu	20	Ruszkiewicz ks. (? Kazimierz)
189	kopia z Murilla	Nawiedzenie NMP	90	Kubusiewicz ks.
190	Murzynowski A.	Przemienienie Pańskie	90	Kubusiewicz ks.
191	Schuppè A.	Opieka św. Józefa	70	Górecka P.
192	Jabłoński S.	Anioł Stróż	50	Górecka P.
• 1879-1881/01 1881/31/511				
193	Gerson W.	Niepokalane Poczęcie NMP	500	gub. saratowska
194	Biedroński L.	Chrystus na Krzyżu	250	gub. saratowska
195	Murzynowski A.	św. Józef z Dzieciątkiem	250	gub. saratowska
196	Murzynowski A.	św. Józef	200	Hollak ks. Józef, W-wa - kł Wszystkich śś.
197	Gerson W.	śś. Piotr i Paweł	200	Ejsymont ks.
198	Biedroński L.	Nawiedzenie NMP	140	Gąsiorowski ks. (? Antoni, Dzierzbice, diec. warszawska)
199	Biedroński L.	św. Mikołaj	170	Mikołajewice
200	Jabłoński S.	Nawiedzenie NMP	190	bezimienny
201	Maleszewski T.	Jezus Chrystus	80	Sikorski ks. (? Marcin, Gąbin, diec. w-ska)
202	Biedroński L.	św. Gwilhelm	16	Bukowski ks. (? Tomasz, Uniejów, diec. wrocławska)
203	Biedroński L.	św. Antoni	16	Bukowski ks. (? Tomasz, Uniejów, diec. wrocławska)
204	Buchbinder J.	Chrystus na Krzyżu	150	Zieliński

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
205	Mirecki K.	św. Izydor Oracz	50	Homan ks. (? Paweł, Sandomierz - katedra)
206	Jabłoński S.	Chrystus na Krzyżu	20	Bortkiewicz
207	Jabłoński S.	Matka Boska Ostrobramska	20	Bortkiewicz
208	Biedroński L.	św. Ludwik	200	Smilgiewicz ks.
209	Murzynowski A.	św. Anna	120	Hollak ks. Józef, W-wa - kł Wszystkich śś.
210	Jabłoński S.	św. Stanisław bp	30	Homan ks. (? Paweł, Sandomierz - katedra)
211	Murzynowski A.	św. Stanisław bp	60	Mogielnica
212	Biedroński L.	Pokłon Trzech Króli	300	Hollak ks. Józef, W-wa - kł Wszystkich śś.
213	Mirecki K.	św. Joachim	15	Grotowska
214	Mirecki K.	św. Anna	15	Grotowska
215	Schuppè A.	św. Agata	20	Jełowicki ks.
216	Schuppè A.	św. Józef	20	Jełowicki ks.
217	Schuppè A.	Jezus Chrystus	20	Jełowicki ks.
218	Schuppè A.	Nawiedzenie NMP	20	Jełowicki ks.
219	Biedroński L.	Matka Boska Szkaplerzna	200	Kołodziejski ks. (? Walenty, Walichnowy, diec. wrocławska)
220	Biedroński L.	św. Walenty	160	Kołodziejski ks. (? Walenty, Walichnowy, diec. wrocławska)
221	Murzynowski A.	św. Bartłomiej	105	Jemiołkowski ks.
222	Jabłoński S.	św. Marcin	38	Baniewicz ks.
223	Gerson W.	Przemienienie Pańskie	100	Jędrkiewicz ks. (? Roman, Itów, diec. w-ska)
224	Gerson W.	Matka Boska Różańcowa	100	Jędrkiewicz ks. (? Roman, Itów, diec. w-ska)
225	Biedroński L.	Zwiastowanie NMP	250	Wołyniec ks. (? Józef, Warszawa - szpital św. Łazarza)
226	Buchbinder J.	Ukrzyżowanie św. Piotra	200	Tyfilis
227	Mirecki K.	św. Mikołaj	80	Ojrowski ks. (? Antoni, Łowicz - kł św. Leonarda)

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
228	Biedroński L.	Opatrzność Boska	300	Warszawa — kł św. Krzyża
229	Biedroński L.	Chrystus Pan	200	Ejsymont ks.
230	Biedroński L.	Serce Jezusowe	100	Potocka hr.
231	Biedroński L.	św. Józef	100	Potocka hr.
232	Murzynowski A.	Przemienienie Pańskie	300	Jemiołkowski ks.
233	Biedroński L.	Wniebowzięcie NMP	300	Jukajtis ks.

II. Varia

Lp.	autor	temat	cena rs.	zamawiający/parafia
• 1870–1871 1871/35/554				
1	Kolasiński A.	restauracja obrazu MB z Dzieciątkiem	12	Rajecki ks.
• 1871–1872 1872/8/127				
2	Kolasiński A.	antepedium	30	Nargiełto ks.
3	Schuppè A.	droga krzyżowa	280	Nargiełto ks. (konkurs)
4	Gerson W.	droga krzyżowa	200	Giedyoft ks. (konkurs)
5	Rurawski	feretron — Serce Jezusa i Maryi	24	Krupowski ks.
6	Rygier T.	posąg drewniany NMPanny	120	Lipowski ks. (? Antoni, Zuzela, diec. płocka)
7	Alchimowicz K.	droga krzyżowa	200	Giełgudyszki
8	Rygier T.	droga krzyżowa	240	Marmo ks. (? Franciszek, Łanięta lub Józef, Lipce)
• 1872–1873 1873/9/141				
9	Kolberg A.	feretron — MB Szkaplerzna	25	Lipowski ks. (? Antoni, Zuzela, diec. płocka)
10	Kolberg A.	feretron — św. Stanisław Kostka	25	Lipowski ks. (? Antoni, Zuzela, diec. płocka)
11	Szyndler P.	chorągwie — św. Barbara i św. Florian	50	Stowarzyszenie Górników

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
12	Tegazzo F.	feretron — MB Niepokalana	45	Kutno
13	Biedroński L.	feretron — św. Franciszek	40	Kutno
14	Kolasiński A.	restauracja 14.	78,75	Warszawa — kł Dzieciątka Jezus
15	Alchimowicz	chorągiew — Przemienienie Pańskie	12	?
• 1873–1874 1875/7/111				
16	Alchimowicz K.	droga krzyżowa	200	Wiśniewski ks. (? Aleksander, Dłutów, diec. wrocławska)
17	Pruszyński A.	rzeźba w drewnie — św. Piotr	200	Hollak ks. Józef, W-wa — kł Wszystkich św.
18	Marconi L.	rzeźba w drewnie — św. Paweł	200	Hollak ks. Józef, W-wa — kł. Wszystkich św.
19	Jabłoński S.	chorągiew — MB z Dzieciątkiem	25	Żurawski ks. (? Jan, Czerwińsk, diec. płocka)
20	Jabłoński S.	chorągiew — Chrystus na Krzyżu	30	Żurawski ks. (? Jan, Czerwińsk, diec. płocka)
21	Strzałecki J.	droga krzyżowa	420	Potocka Aleksandra
22	Buchbinder J.	feretron — św. Józef	40	Rudkowski ks. (? Hipolit, Niedośpielin, diec. wrocławska)
23	Buchbinder J.	feretron — św. Anna	40	Rudkowski ks. (? Hipolit, Niedośpielin, diec. wrocławska)
24	Muszyńska	chorągiew — Jezus Chrystus	15	Olszańska W.
25	Schuppè A.	chorągiew — matka Boska	150	Olszańska W.
26	Kolasiński A.	feretron — NPNMP	20	Kierznowski ks.
27	Kolasiński A.	feretron — św. Józef	20	Kierznowski ks.
• 1875–1876 1876/6/91				
28	Buchbinder J.	feretron — św. Kajetan i NMP	55	Hołubasz (pan)

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
29	Zbąski E.	rzeźba w drewnie Chrystus na Krzyżu	100	Bagieńska
30	Jabłoński S.	restauracja obrazu WNMP	12	?
31	Werner	restauracja obrazu WNMP	25	?
• 1876–1877 1877/12/191				
32	Werner	restauracja obrazu NMP	15	Lipiński ks. (? Mateusz, Baranowo, diec. płocka)
33	Jabłoński S.	feretron – św. Anna	15	Jaworski
34	Jabłoński S.	feretron – MB Częstochowska	15	Jaworski
35	Murzynowski A.	feretron – Jezus Chrystus	30	Krężalski ks. (? Józef, Ostrołęka, diec. płocka)
36	Murzynowski A.	feretron – Nawiedzenie NMP	30	Krężalski ks. (? Józef, Ostrołęka, diec. płocka)
37	Biedroński L.	chorągiew – św. Anna	15	Chodyński ks. (? Stanisław, seminarium we Włocławku)
38	Biedroński L.	chorągiew – NMP	15	Chodyński ks. (? Stanisław, seminarium we Włocławku)
• 1877 1878/14/220				
39	Marczewski H.	rzeźba w drewnie – Chrystus Zmartwych.	40	Mackiewicz ks. (? Józef, Skotniki, diec. sandomierska)
• 1878–1879 1879/11/187				
40	Rygier T.	posąg w marmurze – NMPanny	1300	Gałoszyński P.
41	Rygier T.	figura gipsowa – NMP	30	bezimienny
42	Marczewski H.	rzeźba w drewnie – Chrystus Zmartwych.	40	Andrzejkiewicz P.
43	Murzynowski A.	feretron – św. Józef	35	Żuk ks.

Lp.	autor	temat	cena rs	zamawiający/parafia
44	Murzynowski A.	feretron – św. Agata	35	Żuk ks.
• 1879–1881/01 1881/31/511				
45	Werner	restauracja obrazu NMP	15	Iżycki
46	Jabłoński S.	restauracja obrazu MB Bolesna	70	bezimienny
47	Pruszyński A.	posąg kamienny – NMPanny	250	Dębski ks.
48	Biedroński L.	droga krzyżowa	400	Narbutt ks.

Ostatnie zamówienia zbilansowano w styczniu 1881 r. Odtąd ginie słuch o pracach Delegacji, być może egzystującej jeszcze czas jakiś, chociaż na pewno bez znaczących rezultatów. Przymuszalnie stosowana przez Arcybractwo formuła pośrednictwa okazała się anachroniczna, gdy na progu ósmej dekady nasiliły się tendencje do zorganizowania w Warszawie profesjonalnego rynku sztuki dla szerokiego odbiorcy. Pomijając Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, pierwszeństwo na tym polu dierży Salon braci Ungrów. A biorąc pod uwagę, że właśnie w 1881 r. przenieśli oni swą ekspozycję do pawilonu wzniesionego na dziedzińcu pałacu Potockich, narzuca się hipoteza, iż tam nastąpił też finał działalności Rady Pośredniczącej.

W niczym nie umniejsza to jej zasług, a prekursorska rola w propagowaniu rodzimej twórczości na gruncie sztuki sakralnej jest poza wszelką dyskusją. Dla porównania dodajmy, że podobne cele wyznaczyło sobie Towarzystwo, zawiązane około 1880 r. przy krakowskim bractwie św. Łukasza. I tutaj chodziło m. in. o „pośredniczenie w zamawianiu obrazów i rzeźb do kościołów (...) rozszerzanie dobrych rycin krajowych (...) zgoła walka z barbarzyńskimi bohomazami, któremi szpecily się dotąd wiejskie kościoły, i powstrzymywanie importu zagranicznych obrazów, olejnych druków i (...) litografij”⁶⁶. Pomimo głośnych nazwisk, firmujących tę akcję, a nawet własnego periodyku⁶⁷, Towarzystwo św. Łukasza przetrwało tylko do połowy lat osiemdziesiątych, mając nieporównanie mniejsze osiągnięcia od organizacji warszawskiej.

⁶⁶ „Kronika Rodzinna” ser. II t. 11: 1883 nr 4 s. 127.

⁶⁷ „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”, wydawany w latach 1883–85.

O ile jednak sukcesy Arcybractwa w sprzedaży dzieł sztuki są niepodważalne, to zupełnym fiaskiem skończyła się inicjatywa z 1871 r., żeby „rozciągnąć pewną kontrolę nad budującymi się i restaurowanymi kościołami, a to w ten sposób, że dobrowolnie nadsyłane plany, lub zamówienia planów, byłyby (...) przy wezwaniu pomocy architektów rozpatrywane i pod względem konstrukcyjnym a głównie estetycznym korygowane, co ustrzegłoby nas od mnożenia się budowli szpetnych (...) a kraj w miejsce oku niemiłych zapełniłby się wspaniałymi i szlachetnością kształtów podnoszącymi ducha budowlami”⁶⁸. Naiwny idealizm, kryjący się za wzniosłymi intencjami nie znalazł żadnego bodaj odzewu ani wśród projektantów, a tym bardziej inwestorów. Dla nich największym problemem było uzyskanie pozwolenia na budowę, a później pokonywanie piętrzących się podczas realizacji trudności ekonomicznych, co z ich punktu widzenia rozważania o aspektach artystycznych spychało na dość odległą pozycję.

Zagadnienie było nad wyraz poważne, szczególnie wobec datującego się od lat siedemdziesiątych ożywienia w inwestycjach kościelnych. Z tym większym uznaniem trzeba odnotować, że nie poniechano prób oddziaływania na budownictwo sakralne. W 1875 r. do stałego uczestnictwa w pracach Rady Pośredniczącej został zaproszony Stanisław Adamczewski. Ów renomowany architekt stanowić miał rękojmię obiektywnej krytyki oraz rzetelnej oceny „przy odnawianiu lub budowaniu kościołów, ołtarzy, ambon i innych ozdób kościelnych, przez przejrzanie i rozbiór nadesłanych planów, co też zapobiegać będzie skutecznie niszczeniu (...) zabytków sztuki, lub niewłaściwemu nieraz restaurowaniu tychże”⁶⁹. Również i te usiłowania spełzły na niczym, aczkolwiek nie da się wykluczyć pojedynczych zgłoszeń, konsultowanych przez Adamczewskiego. W jego własnej praktyce zwraca uwagę niezrealizowany projekt przebudowy kościoła w Powsinie, sporządzony w 1887 r. na zlecenie Aleksandry Potockiej⁷⁰.

Sędziwa hrabina zaopatrywała ciągle biedne kościoły w niezbędne utensylia, choć w 1888 r. urywają się ślady dokumentujące świadczoną pomoc. Z nadruku na kwestionariuszach rozesłanych po parafiach wynika, że w ostatnim okresie Stowarzyszenie funkcjonowało przy kościele wizytek. Gdyby chcieć spekulować o dalszych losach pracowni hafciarskiej, to nikt nie poszlaki wskazują na jej kontynuację

⁶⁸ „Przegląd Katolicki” R. 9: 1871 nr 35 s. 555.

⁶⁹ Tamże, R. 13: 1875 nr 7 s. 111.

⁷⁰ Por.: A. Majdowski, *Przekształcenia przestrzenne kościoła w Powsinie k/Warszawy od XVIII do XX stulecia*, „Ochrona Zabytków” R. 45: 1992 nr 4 s. 296–323.

w nowo powstałym zakładzie ubiorów kościelnych u sióstr magdalenek przy Żytniej. Pod koniec lat osiemdziesiątych podziwiano tu „najwytworniejsze prace, jakie wyjść mogą z rąk kobiecych, poczynając od białych haftów na płótnie i batyscie, do różnokolorowych jedwabiami i złotem, wyszyć na atlasach i aksamitach, gdzie arcyzm wykonania walczył o lepsze z bogatą fantazją pomysłów”⁷¹.

Nie jest chyba dziełem przypadku, że pozareligijne zaangażowanie warszawskich Arcybractw osiągnęło apogeum w epoce pozytywizmu. Z pewnością nie tylko ich protektorem bliższa była orientacja konserwatywna, dla której idea pracy organicznej stanowiła także jedno z naczelných założeń programowych. Przejawem tej postawy zdaje się być zwłaszcza opieka nad biednymi kościołami, chociaż dokonania Instytucji Jałmużniczej w zakresie kształcenia młodzieży wymykają się spod kryteriów zwyczajnie pojmowanej dobroczynności. W każdym razie, gdy słabnie ruch pozytywistyczny, ustaje też z wolna aktywność obu organizacji brackich. Asocjacja przy kościele sakramentek z całą pewnością przetrwała do początków naszego stulecia, czego nie jesteśmy w stanie stwierdzić w odniesieniu do drugiej organizacji. Znamienne jest wszakże że w 1906 r. abp Wincenty Popiel zatwierdził był statut Bractwa Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu, którego dodatkowe zadania polegały już tylko na tworzeniu kółek żywego różańca i szerzeniu katechezy w archidiecezji warszawskiej⁷².

ANDRZEJ MAJDOWSKI

„Fürsorge für arme Kirchen” an der Warschauer Erzbruderschaft von der ewigen Anbetung des Heiligen Sakraments

(Zusammenfassung)

Um die Mitte des 19. Jh. existierten in Warschau zwei Erzbruderschaften von der ewigen Anbetung, die sich durch Nebenziele ihrer Tätigkeit voneinander unterschieden. Eine von ihnen widmete sich der Fürsorge für arme Kirchen, indem sie für diese insbesondere liturgische Gewänder und Utensilien beschaffte. Diese Bewegung, von dem belgischen Jesuitenpater Boone initiiert und über ganz Europa verbreitet, erreichte Polen durch die Vermitt-

⁷¹ „Kronika Rodzina” ser. II t. 14 (!): 1889 nr 3 s. 95. Tamże informacja o renomowanej pracowni ubiorów kościelnych, również mieszczącej się przy Żelaznej, a prowadzonej przez Florentynę Dyman oraz nowo otwartym magazynie Jadwigi Reiskiej przy Nowym Świecie 42.

⁷² *Ustawa Bractwa Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu*, Warszawa 1906.

lung der Tekla Skarżyńska, die in der Zeit 1856–60 die karitative Aktion der Erzbruderschaft leitete. Nach deren Tod wurde die Leitung der Aktion von der Gräfin Aleksandra Potocka — einer für die polnische Kirche in der 2. Hälfte des 19. Jh. hochverdiente Person — übernommen.

In den Jahren 1856–69 wurden für die vollkommene bzw. teilweise Ausstattung von über 500 Kirchen ca. 60 Tsd. Rubel in Silber ausgegeben. Die meisten gespendeten Gegenstände wurden von den Mitgliedern der Erzbruderschaft eigenhändig gefertigt. Es ist eine beachtliche Sammlung von Schablonen mit Ornamenten erhalten geblieben, die zur Verzierung der liturgischen Gewänder gedient hatten. In dieser amateurhaft zusammengestellten Sammlung mit eher zufällig gewählten Mustern der christlichen dekorativen Kunst von dem Altertum bis zur Renaissance befinden sich einige Skizzen, deren Vorhandensein in einer Werkstatt für kirchliche Stickerei recht verblüffend wirkt, wie etwa Zierungen eines Krieger-Köchers aus Pazifik-Inseln, eine Arabeske aus Indien-Museum in South Kenington, ein Dessin im ägyptischen Stil und ein von einer illustrierten Koran-Edition kopiertes Bandornament, zwei Motive aus den Ruinen des antiken Tempels in Metafont oder eine Zeichnung, die als Exemplifikation des keltischen Stils gilt.

Es ist schwer zu sagen, ob alle gesammelten Ornamente auf den liturgischen Gewändern gestickt wurden. Dafür kann man annehmen, daß die Betreibung des Kunstgewerbes die charakteristische Eigenart der Erzbruderschaft war; sie verlieh ihr das Gepräge eines elitären Traditionalismus, der mit dem geistigen Bild der Gräfin Potocka übereinstimmte. Aus ihrer Initiative vermittelte die Erzbruderschaft Bestellung und Verkauf der sakralen Kunstwerke (Malerei, Skulptur). Die Zusammenarbeit mit angesehenen Künstlern in den Jahren 1870–81 bereitete die Entstehung in Warschau eines professionellen Marktes für dekorative Künste vor.

Die Hilfe für arme Kirchen wird nach 1888 nicht mehr bezeugt; die Erzbruderschaft existierte noch weiter, sie konzentrierte sich jedoch auf kultische Praktiken.

Übersetzt von Juliusz Zychowicz